

ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΝ*

Ὁ περὶ χρόνου προβληματισμὸς τοῦ Θεοδωρακοπούλου βιώνεται ἀπ' αὐτὸν στὸ πλαίσιο μιᾶς φιλοσοφικῆς ἐνατενίσεως τῆς ἱστορίας¹. Ἀπὸ αὐτὴν καὶ μόνον τὴν ὀπτική γωνία εἶναι δυνατόν νὰ ἐκκινήσῃ κανεὶς γιὰ νὰ συλλάβῃ, δι' ἀφαιρέσεως, τὴν δομὴ τοῦ χρόνου ἐν γένει, ὅπως αὐτὴ συγκροτεῖται στὴν συνείδηση τοῦ στοχαστοῦ. Μ' ἄλλους λόγους, ὁ Θεοδωρακόπουλος οὔτε βλέπει οὔτε θέλει νὰ βλέπῃ τὸν χρόνο ὡς κάτι τὸ ἀφηρημένον· προτιμᾷ νὰ τὸν βλέπῃ ὅχι ὡς πλαίσιον, ἀλλ' ὡς πυρῆνα τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, ὡς δίκτυον διαστάσεων καὶ προοπτικῶν συνυφασμένων μὲ τὴν ἴδια τὴν φύση τοῦ ἀνθρώπου, νοουμένην δυναμικῶς, ὡς τείνουσαν δηλαδὴ πρὸς τὴν αὐτοπραγμάτωσή της, διὰ τῆς αὐτοσυνειδήσεώς της.

Εἰς τὴν προέκτασιν τῶν ἀπόψεων αὐτῶν, θὰ εὔρεθῶμεν ἐνώπιον τῆς ἀντιλήψεως κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνθρωπίνη πραγματικότης καὶ πραγματικότης ἱστορικὴ ταυτίζονται, ἢ τοῦλάχιστον ἀλληλοσυμπληρώνονται κατ' ἀνάγκην, εἰς βαθμὸν ὥστε οὔτε νὰ ὑπάρχουν οὔτε καὶ νὰ νοοῦνται ἢ μία χωρὶς τὴν συνάρτησιν τῆς ἄλλης. Τιθεμένης τῆς μιᾶς, καὶ ἡ ἄλλη τίθεται αὐτομάτως. Ἱστορία ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχει ἀπλῶς ἐξέλιξις τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ καὶ βιώνει τὴν ἱστορίαν, διότι τείνει πρὸς τὴν αὐτοσυνειδησίαν· εἶναι ὁ ἴδιος δυνάμει αὐτοσυνειδησία, αὐτοσυνειδησία ποὺ συνεχῶς ὀλοκληρώνεται. Ἀπὸ τὸ ἄλλο πάλιν μέρος, ὁ ἄνθρωπος ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορίαν δὲν νοεῖται. Πράγματι, ἡ ιδιοτυπία τοῦ ἀνθρώπου ὡς ζώσης ὑπάρξεως εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς συνειδήσεως τῶν πράξεών του αἱ ὁποῖαι, συσσωρευόμεναι καὶ

* Τὰ 10 κείμενα γιὰ τὸν Ἰ. Ν. Θεοδωρακόπουλο ποὺ ἀκολουθοῦν, παρουσιάσθηκαν σὲ δύο ἐκδηλώσεις, οἱ ὁποῖες ὁργανώθηκαν (4.2.1991): α) ἀπὸ τὸ ΚΕΕΦ σὲ συνεργασία μὲ τὸν Φιλολογικὸ Σύνλογο «Παρνασσὸς» καὶ β) ἀπὸ τὸ Διεπιστημονικὸ Μεταπτυχιακὸ Σεμινάριο Φιλοσοφικῆς Ἑρεῦνης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν σὲ συνεργασία μὲ τὸ Πνευματικὸ Κέντρο τοῦ Δήμου Ἀθηναίων (6.3.1991).

1. Πβ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ ἱστορικὸς χρόνος εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἰ. Ν. Θεοδωρακοπούλου, *Δεσμός*, Ἀθήνα, 1976, σσ. 369-379, κείμενο τοῦ ὁποίου τὸ παρὸν ἀποτελεῖ συναίρεσιν.

διαρθρούμεναι, προσδιορίζουν την παρουσία του εις τὸν κόσμον ὡς παρουσίαν συνεχῆ μιᾶς συνειδήσεως ποὺ πορεύεται πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσίν της. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ συνειδησιακὴ συνέχεια λαμβάνεται ὡς συνέχεια ποὺ συγκεκριμενοποιεῖται καὶ ποὺ ἀποκρυσταλλώνεται ὡς ἱστορία.

Ὁ δυναμισμὸς τῆς ἱστορίας, ὁ ὁποῖος ἀντικατοπτρίζει τὸν δυναμισμό τῆς ἴδιας τῆς συνειδήσεως, ἔγκειται στὸ ὅτι τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι προσφέρεται γιὰ σύλληψή του ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως ὅχι ὡς μιᾶς ἐξελικτικῆς πορείας, ἀλλ' ὡς μιᾶς πραγματικότητος ἀναδομήσιμης συμφώνως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποῖαν ἡ ἀνθρωπίνη αὐτοσυνειδήσις ἀκολουθεῖ. Ἡ ἱστορικὴ συνέχεια ἐμφανίζει τὴν ἰδιοτυπία μιᾶς ἀσυνέχειας τὴν ὁποῖαν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἡ συνειδησιακὴ δυναμικότης ἐξασφαλίζει κ' ἐπιβεβαιώνει: «Ἡ ἱστορία ἀρχίζει κάθε ἐποχὴ, ἡ ἱστορία, ὅσο καὶ ἂν ἡ μνήμη της κρατᾷ μέσα της χιλιάδες χρόνια, πρέπει μὲ κάθε ἐποχὴ νὰ κάνει καὶ καινούργια ἀρχή, νὰ εἶναι σὲ κάθε ἐποχὴ πρωταρχικὴ²».

Ὅ,τι διαφορίζει τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη εἶναι πὼς ἡ ἱστορία ὑπόκειται συνεχῶς καὶ ἀδιακόπως στὴν ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως ἀπόδοσιν ἑνὸς νοήματος εἰς αὐτήν, τοῦ νοήματος δηλαδὴ ἀκριβῶς ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τῆς ταιριάζει, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ αὐτοσυνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀντικειμένου της καί, συγχρόνως, πρωταγωνιστοῦ της: «Ὁ ροῦς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων θὰ ἀποκτᾷ... γιὰ κάθε καινούργια ἐποχὴ ἰδιαίτερη σημασία³». Πραγματικότης πολυδιάστατη, ὅπως καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἡ ἱστορία, ἀφοῦ δημιουργηθῇ ἀπ' αὐτόν, ἀναλίσκεται, ἀπ' αὐτόν καὶ πάλιν, ἀναζητοῦντα σ' αὐτήν τὸ νόημα τῆς ἰδικῆς του παρουσίας, τὸ ὁποῖον, σ' ὅποιανδὴποτε στιγμὴν, εἶναι διαφορετικὸν ἀπὸ ὅ,τι εἶταν ἢ θὰ εἶναι σ' ὅλες τὶς ἐνδεχόμενες προβλητὲς στιγμὲς τῆς ὁδεύσεώς του. Τοῦτο δὲν σημαίνει πὼς κάθε στιγμὴ ἀντιτίθεται πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες· ἢ πὼς ὁ ἄνθρωπος ἀντιφάσκει πάντοτε πρὸς τὸν ἑαυτόν του· ἢ, ἔστω, τέλος, ὅτι ἡ ἱστορία ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν πληθώρα διαδοχικῶν αὐτοτελῶν στιγμῶν, ἀλλὰ ὅτι οἱ στιγμὲς αὗτὲς εἶναι ἐξάρσεις τῆς ἱστορικῆς συνέχειας ποὺ ἀνταποκρίνονται πρὸς τὶς ἐπὶ μέρους ἐξάρσεις τῆς συνέχειας τῆς συνειδήσεως, ἢ μᾶλλον ποὺ δημιουργοῦνται καὶ ποὺ τονίζονται ἀπ' αὐτὴν ὡς αὐτὴ ἐξαίρει τὴν ἰδικήν της παρουσία.

Οἱ ἱστορικὲς στιγμὲς εἶναι τὰ πρίσματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ ἐκάστοτε τὸν ἑαυτόν του «ὡς ἐν κατόπτρῳ»· εἶναι οἱ ἐξαντικειμενίσεις

2. *Μαθήματα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ* (πολυγρ.), Ἀθῆναι, 1960, σ. 65.

3. *Αὐτόθι*, σ. 67.

ἐκεῖνες τῆς συνειδήσεως, οἱ ὅποιες, δημιουργούμενες ἐπὶ τούτῳ, προσφέρονται γιὰ μιάν, μέσω αὐτῶν, τῶν ἰδίων, ἐκάστοτε, ἀξιολόγηση τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ἱστορία, κατὰ ταῦτα, «συγκρατεῖ μέσα της τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ συνειδητοποιεῖ ἀπὸ τὸ παρὸν τὸν ἱστορικὸν ἀγῶνα τοῦ ἀνθρώπου⁴». Κάθε ἱστορικὴ στιγμή εἶναι λοιπὸν καὶ μιὰ ἐπικαιροποίηση τῆς ἀνθρωπίνης παρουσίας, ποὺ ἀναδεικνύει καὶ ποὺ δικαιώνει τὴν παρουσία αὐτὴν σὲ κάθε μιὰν ἀπὸ τὶς ἐπὶ μέρους φάσεις της, σὲ κάθε μιὰν ἀπὸ τὰς ἐξάρσεις της, διὰ μέσου τῆς ὁποίας ἀναζητεῖται ἐκάστοτε ἡ δημιουργικὴ σύλληψις τοῦ ἐνιαίου νοήματος τῆς παρουσίας αὐτῆς.

Ἱστορικὸς βίος καὶ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἀποβαίνουν ἔτσι ἀντιστοίχως δύο ὄψεις τοῦ ἰδίου συνειδησιακοῦ δυναμισμοῦ. Δημιουργὸς τῆς ἱστορίας, ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ συνεχῶς, διὰ τοῦ στοχαστικοῦ του προβληματισμοῦ ἐπ' αὐτῆς, νὰ ἀξιολογήσῃ τὸν ἑαυτόν του, νὰ δημιουργήσῃ δηλαδὴ τὰς συνθήκας ἐκείνας ὑπὸ τὰς ὁποίας αὐτὸς θὰ δυνηθῇ νὰ ἐξασφαλίσῃ «τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς⁵», μὲ ἄλλους λόγους τὴν ἐσωτερικὴν του αὐτοβεβαίωσιν⁶ ἢ ὁποία παραμένει «ἡ πηγὴ ὅλων τῶν μεγάλων ἀγωνισμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς⁷», ἀγωνισμάτων ποὺ εἶναι «οἱ μέχρι τοῦδε πολιτισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου». Ὑφίσταται μιὰ διαλεκτικὴ σχέσις μεταξὺ ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ ἀνθρωπίνης δημιουργικότητος⁸. Οἱ δύο αὐτὲς ἐκφάνσεις τῆς ἀνθρωπίνης πραγματικότητος εἶναι ταυτόσημες, ἂν δὲν ταυτίζονται. Ἡ διαλεκτικὴ τῶν σχέσεων προβάλλει ἐκ τῶν ὑστέρων, χάρις στὸν ἐπικαιροποιητικὸν ἱστορικὸν στοχασμὸ διὰ τοῦ ὁποίου ἡ «δυνάμει» δημιουργικότης τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται δημιουργία «ἐνεργεία». Ὡς ὅρος ἀναφορᾶς, ἡ ἱστορία ἐπιβάλλει τὴν δυναμικὴ μεταβολὴ τῆς δημιουργικότητος σὲ δημιουργίαν. Συγχρόνως, τονίζει τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς διαλεκτικῆς σχέσεως ἢ ὁποία εἶναι δημιουργικὴ κατ' ἐξοχὴν, ἀφοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν συνειδητοποίησιν τῆς δημιουργικότητος διὰ μέσου τῆς συνειδητοποιήσεως τῆς δημιουργίας⁹.

Ὡς ὅρος ἀναφορᾶς, ἡ ἱστορία ἄλλο δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ἐκλογικευμένην ὄψιν τοῦ παρελθόντος, λαμβανομένου καὶ αὐτοῦ ὡς ὅρου ἀναφορᾶς τοῦ παρόντος. «Ἱστορία δὲν εἶναι νὰ θησαυρίζῃς στὴ μνήμη σου τὰ πλούτη τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, ἀλλὰ νὰ μεταστοιχειώνης μέσα στὸ πνεῦμα σου ὅλο τὸ

4. Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας, *Φιλοσοφία καὶ Ζωή*, Ἀθῆναι, 1967, σ. 202.

5. *Αὐτόθι*, σελ. 192. Πβ. *αὐτόθι*, σ. 193 καὶ *κατωτ.*, σ. 377 καὶ σημ. 5.

6. Πβ. *αὐτόθι*.

7. *Αὐτόθι*.

8. *Αὐτόθι*.

9. Πβ. *κατωτ.*, σ. 375 καὶ σημ. 2.

νόημα τῆς ἱστορικῆς ζωῆς». Εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν διαδικασίαν ἔγκειται ἡ ἐπικαιροποιήσις τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, διὰ μέσου μιᾶς συγκεκριμένης ἱστορικῆς στιγμῆς. Αὐτὴ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸ παρωχημένον προσδίδει εἰς τὸ βιούμενον, ἂν αὐτὸ νοηθῇ ὡς παρουσιακὴ ἑξαρσις, τὴν ἰδιαιτέραν τοῦ ἐκάστοτε σημασίαν χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἀναζητεῖται ἡ ἀξιολόγησις ὁλοκλήρου τῆς αὐτοβιβιωτικῆς δημιουργικῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον: «τὸ νόημα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος δὲν εἶναι ὅπωςδὴποτε δεδομένο, ἀλλὰ ἀνευρίσκεται μονάχα ἀπὸ ὅσους ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ συγγενέψουν μὲ τὰ περασμένα¹⁰». Ἡ «συγγένεια» αὐτὴ νοεῖται ἐνταῦθα ἀποκλειστικῶς ὡς μία δημιουργία, δι' ἐμβαθύνσεως εἰς τὸ παρωχημένον.

Τοιοτοτρόπως φωτίζεται τὸ περιεχόμενον τῆς σημειωθείσης διαλεκτικῆς σχέσεως, καὶ τῆς ἀναφορᾶς ἡ ὁποία τὴν τονίζει: «Ἡ ζωὴ δὲν μπορεῖ ἀλλιῶς νὰ ἀποχτήσῃ συνείδηση γιὰ τὸν ἑαυτὸ της, παρὰ ἂν πάῃ πέρα ἀπὸ τὴ στιγμὴ, ἂν ἀπλωθῇ στὸ παρελθόν. Μὲ αὐτὸ τὸ ἀπλωμα ἀπὸ τὴ στιγμὴ στὸ παρελθόν, ἡ ζωὴ βλέπει πῶς ἀπὸ τὸ χάος προχωρεῖ ἡ ἴδια στὴ μορφὴ, πῶς ἀπὸ τὴν ἀνωθυμία φθάνει στὸ ὄνομα καὶ στὴ μνήμη¹¹». Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπογραμμίζεται ἡ κατεύθυνσις τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ, διὰ τῆς ἱστορίας, ἡ ἀνθρωπίνη δημιουργία, ὡς πορεία ἀπὸ τὸ ἀνεύθυνον ἄτομον εἰς τὸ ὑπεύθυνον πρόσωπον, ἀπὸ τὸ δυναμικῶς ἀνολοκληρῶτον εἰς τὸ ὁλοκληρωμένον, διὰ τῆς συνεχοῦς καὶ ἀδιακόπου μειώσεως τοῦ δυνητικοῦ πλάτους τῶν ἀνθρωπίνων ἐνδεχομένων καὶ τῆς ἀντιστοίχου ἐντάσεως τοῦ πραγματοποιουμένου βάθους τῆς ἀνθρωπίνης παρουσίας¹². Μίαν νύξιν σχετικὴν πρὸς τὴν ἀντιμεταχωρητικὴν συνάρτησιν τῶν ἐννοιῶν ἐκτάσεως καὶ ἐντάσεως, ἀπὸ ἀρνητικὴν ὁμως πλευρὰν λαμβανομένην, ἦτοι ὡς δηλοῦσαν δυνατότητα καταπτωτικῆς κατευθύνσεως τῆς ἱστορικῆς πορείας, συνεπῶς δὲ καὶ τῆς ἐπὶ ἱστορικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ ἐπιπέδου βιουμένης αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἀνθρώπου, κάμνει ὁ Θεοδωρακόπουλος ὅταν βεβαιώνη ὅτι «ἐνῶ κατ' ἑκτασιν καὶ κατὰ ποσὸν ἡ ἱστορικὴ μας μνήμη ἔχει καταπληκτικῶς μεγαλώσει, κατ' ἐντασιν ὁμως ἔχει μειωθῇ¹³».

Ποιὸ εἶναι τὸ πυρηνικὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Θεοδωρακόπουλον, ἀποτελεῖ τὴν βαθύτερη δομὴ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ τὸ «πρότυπον» ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ὁ χρόνος βιώνεται, νοεῖται κ' ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον; Σύμφωνα πρὸς τὴν ἄποψη ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ ὑποστηρίζεται

10. *Μαθήματα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ*, σσ. 67-68.

11. *Αὐτόθι*, σ. 70.

12. Πβ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *L'être accompli, Les Études Philosophiques*, 1965, σσ. 3-13, ἰδίᾳ σ. 12.

13. Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας, *ἐνθ' ἂν.*, σ. 199. Ἀρνητικὴ εἶναι, διὰ τὸν Θεοδωρακόπουλον, αὐτὴ αὕτη ἡ οὐσία τοῦ χρόνου.

expressis verbis, είναι διάχυτη στο έργο του Θεοδωρακοπούλου, ο χρόνος δεν ενδιαφέρει ως κάτι τὸ ἀφηρημένον, ἀλλὰ γεννᾶται γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς χρόνος ἱστορικὸς καὶ μόνον, εἰς τρόπον ὥστε λέγοντας χρόνον ἱστορικὸν νὰ καταφεύγωμε ἀπλῶς σ' ἓναν πλεονασμό· καὶ ἀκόμη περαιτέρω, λέγοντας χρόνον ἱστορικόν, νὰ ἐννοοῦμε τὴν ἴδια τὴν ἱστορία. Χρόνος λοιπὸν καὶ ἱστορία οὐσιαστικὰ ταυτίζονται. Ὁ χρόνος, ἂν θὰ πρέπη νὰ διασταλῇ ὡς πρὸς τὴν ἱστορία, θὰ πρέπη καὶ νὰ ληφθῇ ὡς ἀφαίρεση μιᾶς συγκεκριμένης πραγματικότητος. Θὰ διακινδύνευε ἐδῶ κανεὶς νὰ δῇ μιὰν ἐπὶ καθαρῶς ἱστορικοῦ πεδίου μετάθεση τῆς μπεργκσονικῆς ἐννοίας τῆς διαρκείας, φυσικά, ἂν δὲν ἐτίθετο θέμα ἱστορικῆς ἀσυνεχείας. Ὡστόσο, ἀπὸ πολλές πλευρές, εἶναι φανερό πὼς ὁ Θεοδωρακόπουλος τείνει νὰ υἱοθετήσῃ τὶς κατηγοριακὰς ἐκφράσεις τῆς χρονικῆς κινήσεως, στὶς ὁποῖες ὁμως ἐπιθέτει μιὰν σχέσιν ἐνότητος, ἀκριβῶς χάρις στὸν ταυτισμὸ τοῦ χρόνου πρὸς τὴν ἱστορία.

Τὸ «πρότυπο» τοῦ χρόνου εἶναι σαφῶς ἀνυσματικό, ἔχει δηλαδὴ ἀναντίρρητη φορὰν ἀπὸ τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ μέλλον. Παρωχημένον ὁμως κ' ἐπερχόμενον θὰ συνεφύροντο, ἂν ἡ συνειδησιακὴ πραγματικότης, ὡς παρόν, δὲν ἐπενέβαινε γιὰ ν' ἀποκαταστήσῃ μιὰν ἄλλου εἴδους συνέχεια μεταξύ των, διὰ μιᾶς ἀδιάκοπης ἀναφορᾶς τοῦ παρόντος (δηλαδὴ τοῦ ἑαυτοῦ της) στὸ παρωχημένον, προκειμένου, μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, νὰ προετοιμάσῃ τὸ ἐπερχόμενον τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἐπερχόμενον γι' αὐτήν, δηλαδὴ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ συνειδησιακὴ πραγματικότης θεωρουμένη κατὰ πρόληψιν. Ἡ γραφικὴ παράσταση τῆς ἱστορικῆς χρονικῆς κινήσεως, δὲν θὰ εἶναι λοιπὸν οὔτε κυκλική, ἢ, ἔστω, σπειροειδής, ὅπως θὰ τὴν ἤθελεν ὁ Vico, οὔτε ἐλικοειδής, ὅπως θὰ τὴν ἤθελεν ὁ Hegel, ἀλλὰ κυκλοειδής¹⁴ μὲ τὴν μαθηματικὴν σημασίαν τοῦ ὅρου. Στὴν ἴδια τάξιν ἰδεῶν, ὁ σχετικὸς ἄξων τῶν τετμημένων θὰ εἶταν δυνατὸν νὰ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὶς χρονικὰς κατηγοριακὰς τιμές· ὁ ἄξων τῶν τεταγμένων, πρὸς τὶς βιούμενες ἀξίες. Ἐντὸς τῶν συντεταγμένων αὐτῶν θὰ εἶταν δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐγγράφεται ἡ κυκλοειδὴς καμπύλη τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀφηρημένου αὐτοῦ χρονικοῦ «προτύπου» εἶναι, τέλος, δυνατὸν νὰ δοθῇ μιὰ ἐρμηνεία τῆς ἱστορικῆς διαστάσεως τῆς συνειδησιακῆς δυναμικῆς καὶ δημιουργικῆς κινητικότητος.

Ὅσα διετυπώσαμεν ἀρχικῶς, σκοπὸν εἶχον νὰ προετοιμάσουν ἀβιάστως τὴν σύλληψιν τοῦ προτυπικοῦ αὐτοῦ σχήματος τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ εἶναι τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἐνιαίαν θεώρησιν τῶν ἐρμη-

14. Μὲ τὴν σημασίαν τῆς τοξοειδοῦς καμπύλης τὴν ὁποίαν διαγράφει σημεῖο περιφέρειας κυλιόμενης ἐπὶ εὐθείας.

νειών και τών αξιολογήσεων του Θεοδωρακοπούλου επί του θέματος της χρονικής θεμελιώσεως της ανθρωπίνης ιστορικής πραγματικότητας.

Ἐφ' ἐξῆς, εἶναι εὐχερὲς νὰ διανθισθῇ τὸ βασικὸν αὐτὸ σχῆμα μὲ ἐφαρμοστικὰς ἐρμηνευτικὰς λεπτομερείας. Ἡ ἱστορία, μακρὰν τοῦ νὰ παρέχεται ὡς κάτι τὸ ἀντικειμενικὸν καὶ ἀναλλοίωτον, ἀνακαλύπτεται ἀπὸ τὴν συνείδησιν ἢ ὁποία βυθίζεται ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ παρωχημένου, εἰς μίαν προσπάθειαν ἐνορατικῆς διεισδύσεως ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἡ ἐπικαιροποίηση τοῦ παρελθόντος, χάρις εἰς τὴν χρῶσιν του διὰ τοῦ παρόντος ποὺ εἰσχωρεῖ εἰς αὐτό, συνιστᾷ τὴν σύλληψιν τῆς συνεχοῦς ροῆς τῶν ἱστορικῶν καταστάσεων. Τὸ παρὸν ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ παρωχημένον διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἐπερχόμενον. «Ὁ ἄνθρωπος ζῇ συγχρόνως εἰς τὸ παρὸν, εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον¹⁵». Ἡ συγχρονικότης αὐτὴ βιώσεως τῶν βασικῶς «διαχρονικῶν» διαστάσεων τοῦ χρόνου ἐπιτυγχάνεται ἀποκλειστικῶς χάρις εἰς τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ γοητεία τοῦ παρωχημένου καὶ τοῦ ἐπερχομένου χρωματίζουν θυμικῶς τὰς ἄλλως, ἀπὸ ἀπόψεως λογικῆς, ἀδιαφόρους, διὰ τὴν συνείδησιν, χρονικὰς κατηγοριακὰς διαστάσεις. Ἡ νοσταλγία τοῦ παρωχημένου δὲν ἀντισταθμίζεται παρὰ ἀπὸ τοῦ ἐπερχομένου τὴν ἀναζήτησιν. «Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἔζη μόνον εἰς τὸ παρὸν, δίχως ἀναφορὰν πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ δίχως προοπτικὴν πρὸς τὸ μέλλον, δηλαδὴ δίχως μνήμην καὶ δίχως προσδοκίαν, θὰ ἦτο πλᾶσμα ἀξιοθρήνητον, θὰ ἦτο ἱστορικῶς ἔρημος¹⁶». Ὡς ἐρημία ἐδῶ νοεῖται μία μονοδιαστασιακὴ χρονικὴ πτωχεία τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ χρονικὴ προοπτικὴ, ἀναπολησιακὴ καὶ προσδοκιακὴ, ἀφήνει νὰ διοχετευθοῦν δημιουργικῶς, δηλαδὴ ἱστορικῶς, αἱ ἄλλως ἀσυγκράτητοι ὤσεις τοῦ συνειδησιακοῦ δυναμισμοῦ. Ἄνευ τῆς ἀναπολήσεως καὶ τῆς προσδοκίας, καθισταμένων ἀμέσων βιωμάτων, ἡ ἀμεσότης τῶν συνειδησιακῶν ταλαντεύσεων θὰ ὠδήγει εἰς ἱστορικὸν βιωματικὸν ἀδιέξοδον, εἰς σύγκρουσιν τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸν ἑαυτὸν της, εἰς ἄρνησιν, ἐκ μέρους τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρώπου, τῆς βιωματικῆς του παρουσίας ἔξω ἀπὸ τὴν στιγμὴν, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἀπέκλειε κάθε εἶδους διαρκειακὴν ὑποδομὴν τῆς παρουσίας αὐτῆς, ὑποδομὴν ἀναγκαίαν διὰ μίαν ἱστορικὴν σύλληψιν τοῦ ἀνθρωπίνου, διὰ μίαν σύλληψιν του δηλαδὴ ὑπεράνω τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ζώωδους βίου.

Ὡστόσο, «οὔτε καὶ αἱ τρεῖς διαστάσεις τοῦ χρόνου ἀρκοῦν διὰ νὰ φέρῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς φῶς τὸν πυρῆνα του, νὰ εὕρῃ τὸ εἶναί του... διότι ὁ χρόνος εἰς τὴν οὐσίαν του εἶναι ἀνησυχία καὶ ἀστάθεια, εἶναι ἀρνητικός,

15. Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 192.

16. *Αὐτόθι*.

υπάρχει μὲ τὴν ἄρνηση τοῦ εἶναι του, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἑγελος, εἶναι ὅταν δὲν εἶναι καὶ δὲν εἶναι ὅταν εἶναι, δηλαδὴ ἀντιλαμβανόμεθα τὸν χρόνον περισσότερο ὥς παρελθόν καὶ ὀλιγώτερον ὥς παρόν¹⁷». Ἡ οὐσιολογία αὐτὴ τοῦ χρόνου δὲν θὰ εἶχε νόημα καθ' ἑαυτήν. Νόημα λαμβάνει μόνον ὥς ἐκ τῆς ιδιότητος τῆς ἀνησυχίας ἢ ὁποία συνδέει τὸν χρόνον πρὸς τὴν συνείδησιν, συνεπῶς δὲ καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν.

Ἡ οὐσία τοῦ χρόνου εἶναι ἡ εἰκόνα του μέσα στὴν συνείδηση. Αὐτὸ ἀκριβῶς προκύπτει ἀπὸ ἓνα συγκεκριμένο χωρίο, ὅπου ὁ ὅρος «χρόνος» ἀναλύεται στοὺς ὅρους «παρόν» καὶ «παραελθόν». Περισσότερο συγκεκριμένα, ὥς εἶναι τοῦ χρόνου λαμβάνεται τὸ παρόν· ὥς μὴ εἶναι, τὸ παρελθόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὅμως καὶ μόνον τὸ παρόν λαμβάνει τὴν δικαίωση τοῦ εἶναί του, ὑπὸ τὸν ὅρον ν' ἀντιταχθῇ δημιουργικῶς πρὸς αὐτό. Λέγοντας «δημιουργικῶς», ἐννοοῦμε πῶς, διὰ τῆς ἀντιτάξεως αὐτῆς, τὸ παρόν ἀποκτᾷ νόημα γιὰ τὴν συνείδηση ἢ ὁποία εἶναι συνείδηση τοῦ παρόντος, συνείδηση ὀρθούμενη χάρις στὴν ἀναφορά της στὸ παρελθόν, δηλαδὴ εἰς τὴν ἱστορίαν. «Τὸ παρόν, ἡ ζωὴ ποὺ ζητάει ἐπίμονα τὴν ἱστορία της, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ χωρὶς τὸ παρελθόν, χωρὶς δηλαδὴ τὴ ζωὴ ποὺ ἔχει ἤδη γράψει τὴν ἱστορία της. Δὲν μπορεῖ τὸ παρόν νὰ νοηθῇ χωρὶς τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸ παρελθόν... Τὸ παρόν ὑπάρχει γιατί ἀντιμάχεται τὸ παρελθόν, γιατί δὲν θέλει νὰ μείνῃ ἐκεῖ ὅπου εἶναι τὸ παρελθόν. Ἀλλὰ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τὸ παρόν δὲν θὰ εἶχε συνείδηση διὰ τὸν ἑαυτό του, ἂν δὲν μπορούσε νὰ ἀντιθέσῃ τὸν ἑαυτό του πρὸς τὸ παρελθόν. Τὸ παρόν δὲν θὰ μπορούσε νὰ νοιώσῃ πῶς εἶναι ἀκόμη ἀνιστόρητο, ἂν δὲν εἶχε ἀπέναντί του ἓνα ἱστορημένο παρελθόν¹⁸». Ἀκριβῶς στὸ ἐπίπεδον τῆς διαλεκτικῆς τοῦ χρόνου δικαιώνεται, κατοπτριζομένη, ἡ διαλεκτικὴ σχέση μεταξὺ ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ ἀνθρωπίνης δημιουργικότητος.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐξηγεῖται κ' ἡ κυκλοειδὴς πορεία τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, δηλαδὴ τῆς ἱστορίας. «Ἡ ζωὴ ποτὲ δὲν ὀδεύει εὐθύγραμμα¹⁹ καὶ δίχως μνήμη, ἀλλὰ ὅπως μέσα μας ἡ μνήμη γυρίζει παρευθὺς καὶ ἐσοδεύει ὅ,τι ἔσπειρε ἡ ζωὴ, ὅμοια καὶ μέσα στὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα τῆς ἱστορίας

17. Αὐτόθι.

18. *Μαθήματα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ*, σ. 70.

19. Πβ. *Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς*, Ἀθῆναι, 1946, σ. 267: «Εὐθύγραμμος πρόοδος... ὑπάρχει μόνο στὴν φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη, ὅπου πράγματι ἡ μία κατάκτηση τοῦ πνεύματος ἀκολουθεῖ τὴν ἄλλη». Πβ. Ἑλλάς καὶ Οἰκουμένη, *Φιλοσοφία καὶ Ζωή*, σ. 55: «Ὁ Heisenberg καὶ ὁ Adrian ἔδειξαν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐξακολουθεῖ νὰ σκοπεύῃ τὰ ἴδια προβλήματα. Ἀλλαγὴ ὑπάρχει μόνον εἰς τὰ μέσα καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς προσπελάσεώς των. Τὰ μόνιμα προβλήματα εἶναι: ἡ δομὴ τῆς ὕλης, ἡ δομὴ τοῦ πνεύματος, ἡ σχέσις ὕλης καὶ πνεύματος».

ή ζωή επιστρέφει με τή μνήμη της και γίνεται κύκλος²⁰, όπου τὸ παρὸν ἔρχεται σὲ ἔνταση (sic) μετὸ παρελθὸν καὶ τείνει νὰ ἐνωθῇ. Τὴν ἱστορικὴ τούτῃ ἐπιστροφή, ποὺ ὁ λαὸς τὴν πλάθει σὲ παραμύθι, τὴν βαθαίνει ἐξαίρετα ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος²¹. "Αν ὁμως εἰς τοὺς μύθους τῶν λαῶν ἐγκλείεται μία ἀποκρυσταλλωθεῖσα πραγματικότης ποὺ ἀντανακλᾶται ἐπ' αὐτῶν, προκειμένου ἢ πραγματικότης αὐτὴ νὰ ἐπιβληθῇ ὡς θεσμικὴ ἱστορικὴ δομὴ, οἱ λαοὶ δὲν συλλαμβάνουν μόνον τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν δημιουργοῦν: «Οἱ λαοὶ εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῆς ἱστορίας. Ὁ λαὸς ὁμως εἶναι κάτι διαλεκτικόν, ἔχει διπλὴ μορφή. Ὁ λαὸς εἶναι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος... κάτι πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ διαμορφωμένο... ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, μία δυναμικότητα, κάτι ποὺ μένει πάντα νέο²²».

Ἡ προσωπικὴ ἱστορικὴ συνείδηση συνεπῶς διευρύνεται στὸ ἐπίπεδο τῶν λαῶν. «Ἀπὸ τὸ παρὸν φαίνεται τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ. Τὸ μέλλον τοῦ λαοῦ εἶναι πάντα ἡ ἀνιστόρητη πλευρὰ του... Ἀλλὰ καὶ τὸ παρὸν τὸ ἴδιο δὲν εἶναι κάτι ἀπόλυτα διαμορφωμένο. Τὸ παρὸν εἶναι ἡ ζωή ποὺ μοχθεῖ γιὰ τὴν ἱστορικότητά της... Ἡ περασμένη ζωή (ἐνὸς λαοῦ) εἶναι ἱστορικὴ... Ἡ ζωή ὁμως τοῦ παρόντος δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνεται ἱστορικὴ²³». Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, «ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἔχει ἔργο μοναδικὸ νὰ κατανοήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ἄρθρωση τῆς ζωῆς τῶν λαῶν ποὺ ἔγραψαν ἱστορίαν²⁴». Ἡ ἰδανικοκρατικὴ αὐτὴ ἀντίληψη τῆς ὁποίας ὁ Herder ἤδη ἔθεσε τὰ θεμέλια τονίζει τὴν διάρθρωση τῆς ἱστορικότητος τοῦ χρόνου καὶ τῆς διαλεκτικῆς σχέσεως τῆς συνειδήσεως πρὸς αὐτόν. Ὅπωςδὴποτε, μολονότι ἡ ἱστορία ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην τὸ παρὸν τοῦ ἀνθρώπου στὸ παρελθὸν ἐντὸς τοῦ ὁποίου καὶ τὸν βυθίζει, καθιστάμενη, «wiedergebälerin und wiederherstellerin», κατὰ τὸν Herder, ὥστόσο, κ' ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν λειτουργία της αὐτήν, ἀσκεῖ μιὰν δεύτερη λειτουργίαν ἢ ὁποία βεβαίως δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἑτέρα φάση τῆς πρώτης. Συγκεκριμένως, «ἡ ἱστορία ἐλευθερώνει τὸν ἄν-

20. Ἀναφέραμε ὅτι ἡ ἱστορικὴ καὶ χρονικὴ πορεία μόνον ὡς κυκλοειδῆς, καὶ ὄχι ὡς κύκλος, δύναται, ὑπὸ τὶς περιστάσεις αὐτές, νὰ παρασταθῇ. Ὁ ὅρος «κύκλος» ἐδῶ εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικὸς. Προσδιορίζει μιὰν ἐκάστοτε μοναδικὴν «τάση» τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως, καὶ ὄχι αὐτὸ τοῦτο τὸ «πρότυπο» τοῦ χρόνου. Ὅτι περὶ κυκλοειδοῦς ἐν γένει πορείας πρόκειται μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀκόλουθη φράσις (*Μαθήματα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ*, σ. 77): «Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας... βυθίζεται στὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι καὶ ἀκροάζεται τὴν ρυθμικότητά (ὑπογρ. ἐγώ) του, κατανοεῖ τὴν στοιχειώσή του». Τὴν στοιχειώση αὐτὴν ἀκριβῶς ὠνομάσαμε δομὴν τοῦ χρόνου, κι ἀναζητήσαμε τὸ «πρότυπό» της.

21. *Μαθήματα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ*, σ. 142.

22. *Αὐτόθι*, σ. 69.

23. *Αὐτόθι*.

24. *Αὐτόθι*, σ. 77.

θρῶπον ἀπὸ τὴν τυχειότητα τοῦ παρελθόντος. Τὸ παρελθὸν ἔχει ἔναντι τοῦ παρόντος τὸ προσὸν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἀποχωρίσῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν συμβατικότητα καὶ τυχειότητα τοῦ παρόντος. Τὸ παρελθόν, ἐπειδὴ εἶναι τετελεσμένον, εἶναι καὶ ἀντικειμενικὸν καὶ καθαρὸν. Ἡ ἱστορικὴ ὁμως ἐπιστήμη δὲν ἐπιδιώκει καὶ δὲν δύναται νὰ δώσῃ τίποτε ἄλλο, παρὰ νὰ ἀνασυντάξῃ καὶ νὰ ἴδῃ αὐτὸ τὸ τετελεσμένον καὶ καθαρὸν παρελθὸν μέσα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ παρόντος. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ συγχρονισμό τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρόν²⁵». Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δημιουργὸς ἱστορικὴ συνείδησις στοχάζεται κι αὐτὴ ἀνακλώμενη ἐπὶ τῆς δημιουργίας της, «ὡς ἐν κατόπτρῳ». Ἡ δευτερογενὴς αὐτὴ δραστηριότης τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἐμφανίζεται στὸ στάδιο καθάρσεως τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου.

Ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν ζωὴν ἑνὸς λαοῦ, ἔτσι καὶ «ἡ ζωὴ... ἑνὸς πολιτισμοῦ, δηλαδὴ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον του, προσδιορίζεται ἀποφασιστικῶς καὶ ἀπὸ τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν ἱστορίαν, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν διαρκῆ συνειδητοποίησιν τοῦ παρελθόντος²⁶». Ἡ συνειδητοποίησις ὁμως αὐτὴ δὲν λαμβάνει πάντοτε χώραν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, συνεπῶς δὲ καὶ μὲ τὴν αὐτὴν «ἀγωγὴν». Σήμερον, ἡ ἱστορικὴ συνείδησις ἐμφανίζεται μειωμένη. «Εἰς τὴν μείωσιν αὐτὴν... συνετέλεσε καὶ συντελεῖ κατ' ἐξοχὴν ἡ ταχύτης τῆς σημερινῆς ζωῆς, ἡ ὁποία προέρχεται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὴν τεχνικὴν. Ἡ ταχύτης τῆς ζωῆς καταργεῖ τὴν ἀνεσιν χρόνου ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν βαθυτέραν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἱστορίαν²⁷». Ἡ τεχνικὴ ἀρνεῖται συνεχῶς ὅ,τι μόλις ἐδημιούργησε, κατὰ τοῦτο δὲ ἐμφανίζεται ὡς μία ἐκδήλωσις μὲ ἀντι-ιστορικὸν χαρακτήρα²⁸.

Ἄν ὁμως ἡ τεχνικὴ ὑπερβαίνει τὴν ἱστορίαν καί, συνεπῶς, τὸν χρόνον, διὰ τῆς παρασιωπήσεώς των, ὑπάρχει καὶ ἄλλο πεδίου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ χρόνος ὑπερβαίνεται, ὅχι φυσικὰ δι' ἀρνητικῆς ἀπαλείψεώς του, ἀλλὰ διὰ τῆς διαπιστώσεως τοῦ ἀσυγκρίτου αὐτοῦ πρὸς τὸ ὑπερχρονικόν: «Ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο μεταφυσικῶς ἔρημος ἂν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ διασπάσῃ τὴν ἀπολυταρχίαν τοῦ χρόνου ὁ ὁποῖος τὸν δεσμεύει καὶ ν' ἀνοίξῃ δρόμον πρὸς τὴν αἰωνιότητα ἡ ὁποία... χαρίζει εἰς αὐτὸν τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας²⁹». Ἡ γένεσις ὁμως τοῦ συναισθήματος αὐτοῦ δὲν εἶναι αὐτόματος. Προκύπτει ἀπὸ ἀγῶνα, ἀπὸ πάλην, ἀπὸ σύγκρουσιν ἢ, ἔστω, καὶ

25. Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 202.

26. *Αὐτόθι*, σ. 199.

27. *Αὐτόθι*.

28. Πβ. *αὐτόθι*.

29. *Αὐτόθι*, σ. 193. Πβ. *αὐτόθι*, σ. 192.

ἀπὸ «διασταύρωσιν» τοῦ χρόνου πρὸς τὴν αἰωνιότητα³⁰. «Ὁ ἄνθρωπος ἀνοίγει προοπτικὴν πρὸς τὴν αἰωνιότητα ἢ ὁποία δὲν εἶναι χρόνος. Τὸ μυστικὸν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι μέσα της διασταυρῶνεται ὁ χρόνος μὲ τὴν αἰωνιότητα³¹».

Ἡ αἰωνιότης, τὸ ὑπερχρονικὸ δὲν ἀντιτίθεται, κατ' ἀνάγκην, πρὸς τὸν χρόνον· ἀπλῶς τὸν ὑπερβαίνει: «δὲν εἶναι χρόνος»· εἶναι «ἕτερόν τι» σὲ σχέση πρὸς αὐτόν, εἶναι «πέραν αὐτοῦ»· εἶναι μία περιοχὴ ἢ ὁποία δὲν μετρεῖται μὲ χρονικὰ δεδομένα. Ὁ χρόνος εἶναι συνδεδεμένος πρὸς τὸν ἄνθρωπο, συγκεκριμένως μάλιστα πρὸς τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, ἀφοῦ εἶναι χρόνος ἱστορικός· ἡ αἰωνιότης ὑπερβαίνει τόσο τὸν χρόνον ὅσον καὶ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὸ ἄρρητον· δὲν ἀποτελεῖ παρεκβολὴν τοῦ χρόνου, ἀλλὰ ποιοτικῶς διαφορετικὴ, ὡς πρὸς ἐκεῖνον, πλαίσιο ἀναφορᾶς τῆς συνειδήσεως. Γι' αὐτὸ κ' ἡ βίωσή της ἢ μᾶλλον ἡ περὶ αὐτῆς νύξη ἀπαιτεῖ διαφορετικῆς τάξεως κριτήρια, καθὼς καὶ διαφορετικῆς τάξεως προσέγγιση: «ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' οὐσίαν τὸ ὄν τὸ ὁποῖον παλεύει μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Μὲ τὴν λογικὴν του κατακτᾷ τὸν χρόνον, μὲ τὴν πίστιν του βεβαιώνεται διὰ τὴν αἰωνιότητα³²». Ἐξ ἄλλου, ἡ βίωσις τοῦ χρόνου κ' ἡ βίωσις τῆς αἰωνιότητος ἐξυπηρετοῦν ἀνάγκες τῆς συνειδήσεως διαφορετικῆς. Διὰ τοῦ χρόνου ὁ ἄνθρωπος συνδέεται πρὸς ὅ,τι ὑπῆρξε· διὰ τῆς αἰωνιότητος, πρὸς ὅ,τι δὲν δύναται μὲν νὰ καταστῇ ὡς ὄν ἱστορικόν, ἀλλὰ πρὸς ὅ,τι θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ καταστῇ ἀποβάλλοντας τὴν ἱστορικότητά του ἢ ὁποία εἶναι κ' ἡ οὐσία του, μὲ ἄλλους λόγους αὐτομηδενιζόμενος. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀσφάλεια τοῦ ἀνθρώπου κατακτᾶται μὲν διὰ τῆς ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς του «διασταυρώσεις» τοῦ χρόνου καὶ τῆς αἰωνιότητος, στὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴν εἶναι αὐτονόητο πῶς ἡ ἐπιθυμία τῆς αἰωνιότητος δὲν εἶναι ἐπιθυμία κατακτήσεως αὐτῆς τῆς ἴδιας, ἀλλὰ μόνον βιώσεως τοῦ ἀρρήτου τὸ ὁποῖον αὐτὴ ἐκφράζει. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι «κάποτε εἰς τὴν ζωὴν ἐνὸς πολιτισμοῦ οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ χάνουν τὸ συναίσθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας, δηλαδὴ κάποτε παρουσιάζονται σημεῖα ρωγμῆς μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος». Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ συναίσθημα ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προέρχεται μόνον ἀπὸ τὴν παροδικήν, ἔστω, ἐπαφὴν τῆς συνειδήσεως πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἢ καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλὴν ἀναζήτησίν της. Ἀντιθέτως, ἀρκεῖ, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἔστω καὶ κατὰ συγκατάβασιν, ἡ σύνδεσις τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρωχημένον. Ἡ «διασταύρωσις» τοῦ χρόνου πρὸς τὴν

30. Πβ. Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 192.

31. *Αὐτόθι*.

32. Ἡ φιλοσοφικὴ θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 195.

αίωνιότητα απλώς επισφραγίζει την διαλλαγήν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, διὰ τῆς ἀναφορᾶς του εἰς τὸ ὑπερχρονικόν. Τὰ «σημεῖα ρωγμῆς» ἀναφέρονται λοιπὸν κυρίως εἰς τὴν διάσπασιν τῆς βιωματικῆς συνεχείας τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν καὶ ὑποδηλώνουσιν.

Ἔτσι, κατὰ τὸν Θεοδωρακόπουλον, οἱ κατηγορίες κ' οἱ διαστάσεις τοῦ χρόνου συγκροτοῦν ὄχι μιὰν αὐτοτελῆ μεταφυσικὴν πραγματικότητα ἢ, ἀκόμη, ἓνα πλέγμα μεμονομένων δυνατοτήτων, ἀλλὰ, κυρίως, ὅρους βιούμενης ἀναφορᾶς τῆς συνειδήσεως ἢ ὁποία, εἶναι συνείδηση τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χρόνος εἶναι κίνηση ἀντιστοιχοῦσα, ἂν ὄχι ταυτιζομένη, πρὸς τὴν κίνηση τῆς ἱστορίας· εἶναι τὸ νοηματικὸ της ὑποκατάστατο. Ὡς δομὴ τοῦ χρόνου λαμβάνεται αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀναδομήσιμον αὐτοῦ ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως, ὅταν ἡ τελευταία αὐτὴ στοχάζεται περὶ ἑαυτῆς ὡς περὶ συνειδήσεως ἱστορικῆς.

Οὐσιαστικῶς ἰδανικοκρατική, ἡ ἄποψη αὐτὴ ὑποδηλώνει κυρίως μιὰν αἰσιόδοξην ἀντίληψιν περὶ τῆς χρονικότητος. Θεμελιωδῶς ἱστορικός, ὁ χρόνος δικαιώνει τόσο τὴν ἱστορίαν ὅσο καὶ τὸν μοναδικὸν φορέα της, τὸν ἄνθρωπον. Στὴν φιλοσοφίαν τοῦ Θεοδωρακοπούλου ὁ χρόνος, τελικά, ἐξανθρωπίζεται ἐντελῶς.

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
(Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

